

L'EXPLOTACIÓ D'UNA RENDA REIAL: ELS MOLINS DEL REC COMTAL DE BARCELONA FINS AL SEGLE XIII

Un dels elements més emblemàtics del feudalisme han estat els molins hidràulics tant pel seu desenvolupament en aquesta època com perquè simbolitzen una determinada organització de la societat. En són un bon exemple els molins del Rec Comtal de Barcelona, que formaren part del paisatge de la ciutat i dels seus voltants des dels inicis del món feudal fins al segle XIX. Però la importància que tingueren dins la societat medieval i moderna no s'ha vist corresposta per l'interès dels historiadors, malgrat les abundants notícies, moltes de les quals han estat publicades. I, si tenen un interès per a la història social i econòmica de la ciutat, encara tenen un valor més gran des del punt de vista del patrimoni reial, tema que ara estudiem, pel fet de ser la renda més productiva del Principat. En aquest article presentem una primera aproximació a la història dels molins barcelonins des dels inicis del Rec Comtal fins al segle XIII, delimitant les etapes de creixement i intentant determinar els sistemes d'explotació, dues qüestions de difícil anàlisi perquè la documentació no comença a ser una mica abundant fins al segle XIV, objecte central del nostre futur estudi.

1. ORÍGENS DEL REC COMTAL I PRIMERES NOTÍCIES DE MOLINS (SEGLES X-XI)

Fins a la meitat del segle XII la documentació conservada sobre el Rec i els seus molins és molt escassa: només queda algun document dispers que permet conèixer-ne l'existència, però que fa difícil determinar-ne l'origen, el nombre de molins i de casals o el sistema d'explotació.

Segons Carreras Candi, primer historiador que s'interessà per la història del Rec Comtal, cal cercar l'origen d'aquest en l'antic aqüeducte romà que servia per a proveir la ciutat d'aigua potable, portant-la del riu Besòs des de Montcada. Dins del marc del «decaïment general que sofrí la civilització romana» en època visigoda, l'aprovisionament d'aigua potable s'anà canviant per l'ús de pous i cisternes, provocant l'abandonament i la inuti-

lització de l'aqüeducte. Malgrat això, les canalitzacions que feien arribar l'aigua fins a l'aqüeducte continuaren en funcionament, portant-la fins a les muralles de llevant per desembocar al mar. Aquest fet i l'existència del topònim Regomir fa pensar a Carreras Candi que el comte Miró (954-966) reformà el Rec amb una nova finalitat: la irrigació i els molins¹. Malgrat que aquesta justificació a partir del topònim no es pot mantenir², hi ha historiadors que continuen defensant la idea d'un origen romà i un reaprofitament del Rec Comtal al voltant de l'any mil³, relacionant-ho amb l'expansió agrícola iniciada cap al 950, motivada, entre altres causes, per un millor aprofitament dels recursos hidràulics amb l'extensió de l'ús del molí i el desenvolupament de la irrigació⁴. La denominació tardana del rec com a Comtal —no apareix documentada fins el regnat de Ramon Berenguer I (1035-1076), concretament el 1075⁵—, podria anar relacionada amb la consolidació del poder feudal en temps de Ramon Berenguer I, reafirmant l'autoritat comtal sobre els béns d'aprofitament públic a la zona de Barcelona davant les apetències dels Montcada⁶ i potser, també, del bisbat de Barcelona.

Recentment s'ha plantejat la possibilitat que el Rec Comtal fos reconstruït per Ramon Berenguer I⁷, basant-se en l'aparició durant el seu regnat de les primeres notícies segures de l'existència d'un rec amb molins⁸ i con-

1. Francesc CARRERAS Y CANDI, *Les aygues y banys de Barcelona*, «Miscelanea Històrica Catalana», sèrie I (1905), pp. 183-208.

2. «...en primer lloc, el Rec Comtal no passava pel districte de Regomir ni tan sols a prop; en segon lloc, la transformació del topònim Regomir abans del 975 sembla inherentment improbable i massa ràpida...» (Philip BANKS, *L'estructura urbana de Barcelona, 714-1300*, dins *Història de Barcelona*, vol.II, Barcelona, 1992, p.39).

3. Joan J. BUSQUETA I RIU, *Una vila del territori de Barcelona: Sant Andreu de Palomar als segles XIII-XIV*, Barcelona, 1991, pp.162-163; Joan J. BUSQUETA; Elisabet HUNTINGFORD; Àngels SOLA, «A l'entorn del Rec Comtal». *A manera de catàleg de l'exposició, «Finestrelles»*, 1 (1989), pp.23-66; Gaspar FELIU I MONFORT, *La toponímia al Pla de Barcelona*, «El Pla de Barcelona i la seva història. Actes del I Congrés d'història del Pla de Barcelona», Barcelona, 1984, p.110. Es basen en les possibles mencions d'un Rec a finals del segle X: «in termino Provençiales (...) de oriente in ipso regario» (Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, perg.70 (11.10.992) i 74 (1.4.993) de Borrell II, Federico UDINA MARTORELL, *El archivo condal de Barcelona en los siglos IX y X; estudio crítico de sus fondos*, Barcelona, 1951, doc.237 i 241). També es considera el Rec Comtal de Girona d'origen romà; vegeu: Ramon MARTÍ, *La ciutat de Girona*, dins *Catalunya romànica*, vol.V, Barcelona, 1991; Xavier PUIGVERT I GURT, *El Rec Comtal de Girona*, treball d'investigació de Grups Pre-competitius, dirigit per Ramon Martí, 2 vols., inèdit, Bellaterra, 1991.

4. Pierre BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrera*, Barcelona, 1979, vol.I, pp.401-409.

5. *Ibidem*, vol.I, p.407.

6. J. BUSQUETA, *op. cit.*, pp.162-163.

7. Idea suggerida per P. BONNASSIE, *op. cit.*, vol.II p.271, i ampliada per Ph. BANKS, *op. cit.*, p.39.

8. Arxiu Capítular de Barcelona, *Libri Antiquitatum Ecclesie Cathedralis*, Lib. I, f.3, n°4 (28.5.1044): Ramon Berenguer I i la seva muller Elisabet donen a l'Hospital d'en Guitard el delme dels «molendinis que oriuntur a flumine Bisauccio usque in urbe barchinonensis» i que no havien estat donats amb anterioritat a l'Església. ACA, C., perg.99 de Ramon Berenguer I (4.10.1048): arrendament de Ramon Berenguer I i la seva muller Elisabet dels seus molins de Barcelona a Mir Suniel (citat per P. BONNASSIE, *op. cit.*, vol.I p.404). ACA, C., perg.111 de Ramon Berenguer I, (1050): «ad ipso rego de Barchinona prope ipsos mulinos de littore maris» (citat per F. Carreras y Candi, *op. cit.*, p.190).

siderant que les mencions anteriors descriuen un Rec de manera semblant als aqüeductes, per tant, visible però fora d'ús, probablement obstruït amb sediments. Sigui com vulgui, al final del segle XI apareixen els primers documents que ja no parlen en general dels molins de Barcelona sinó que especifiquen el nom d'alguns dels casals on aquests s'agrupaven⁹. Així, tenim les primeres notícies dels casals del Clot¹⁰, del Soler¹¹ i dels Molins del Mar. D'aquest darrer en tenim més informació: estava situat al costat del mar i del torrent Profund o Merdençà¹² i era propietat del bisbe i dels canonges de la Seu de Barcelona els quals, com veurem després, l'establiren en emfiteusi als Donuç.

Tots els molins esmentats, exceptuant els del casal dels Molins del Mar, eren propietat íntegra del comte, tal com es dedueix de la documentació del segle XII; probablement havien estat construïts directament per ell, tal i com ho assenyala Bonnassie, el qual considera que la majoria dels nous molins foren edificats «directament pels grans propietaris de terres, amb els seus diners i amb la seva mà d'obra domèstica».¹³

2. ELS MOLINS DEL REC COMTAL, DEL SEGLE XII AL XIII

A partir de la segona meitat del segle XII, la documentació sobre els molins del Rec Comtal comença a ser més abundant i, al final d'aquest segle, tenim pràcticament documentats tots els que existien al Rec. En

9. El casal era l'edifici on hi havia un o més molins, entesos com a màquines compostes de roda i mola. A la documentació trobem el terme «molins» com a sinònim de casal (casal de molins del Clot o Molins del Clot), i per a designar el molí també s'utilitzava el terme «roda» o, menys sovint, «mola» (per exemple, un casal format per set molins o per set rodes).

10. El 1048 s'anomena per primer cop un molí al Clot de la Mel, el molí d'Adelaida de Montcada (ACA, C, perg.99 de Ramon Berenguer I). Per tornar el préstec fet el 1097 pel monestir de Sant Cugat, el comte de Barcelona donà la renda de dos molins del Soler i dos molins del Clot. S'especifica també que el monestir ja cobrava el delme dels quatre molins del Clot (José RIUS SERRA, *Cartulario de «Sant Cugat» del Vallès*, Barcelona, 1945, doc.765, d'ara endavant CSCV).

11. Vegeu nota anterior. En el repartiment del patrimoni comtal de Barcelona entre Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II (1079), apareixen dues peces de terra «super ipsos molinos de Soler» (ACA, C., perg.71 de Ramon Berenguer II, s.d.).

12. ACB, LAEC, Lib.I, f.229-230, n°621 (12.1.1094), transcrit per F. Carreras y Candi, *Notes sobre los orígens de la emfiteusis en lo territori de Barcelona*, «Revista jurídica de Catalunya», 15-16 (1909-10), p. 242: «iuxta decursum torrentis profundis sive torrentis merdanciani qui discurrunt tempore pluviarum aut longe a litore maris». Segons el fogatge del quarter del mar de 1363 (Salvador SANPERE I MIQUEL, *Topografía antigua de Barcelona. La rodalia de Corbera*, Barcelona, 1890, vol.II p.CCXXIV) es trobava a l'illa de cases on desembocava el carrer de la Blanqueria Major (actual carrer dels Assaonadors) i que limitava amb el Rec Comtal davant de l'indret que al segle XV s'anomenava plaça de la Blanqueria (ACA, Reial Patrimoni, Batllia, reg. 323, f.24v).

13. P. BONNASSIE, *op. cit.*, vol.I, p.404. Posa com a exemple el cas del veguer Sunifred de Rubí que el 996 manà construir molins a Xercavins.

aquest epígraf intentarem precisar el nombre de casals i de molins que hi havia ja a la primera meitat del XII i, a continuació, delimitar les etapes de creixement que es succeïren fins a mitjan segle XIII. Els contractes que generà la construcció de nous molins seran analitzats en profunditat a l'apartat següent i, aquí, només mencionarem les característiques generals que ens permeten distingir una etapa de l'altra.

2.1. *Els molins abans de Ramon Berenguer IV*

Com ho veurem després amb més detall, el regnat de Ramon Berenguer IV aportà dos canvis importants en l'explotació dels molins del Rec Comtal: per una banda, el comte-rei deixà de construir directament els seus molins concedint permisos a segones persones que, un cop edificats, n'assumien l'explotació a canvi de rebre'n una part dels beneficis. Per l'altra, els molins ja construïts foren concedits per a la seva explotació a través d'un sistema peculiar: les donacions de les *mulneries*. Ja veurem com aquests canvis, que comportaren la concessió a perpetuïtat d'una part de la renda dels molins, perduraren almenys fins al segle XV; això fa que conservem la majoria dels contractes copiats en els capbreus i les recopilacions de documents referents als molins del Rec Comtal realitzats els segles XIV i XV.¹⁴

L'aparició dels permisos de construcció durant l'època de Ramon Berenguer IV ens permet reconèixer els molins anteriors a aquest comte-rei. Així, creiem que els molins concedits a mulneria durant el segle XII i que eren propietat íntegra dels comtes-reis són anteriors al regnat de Ramon Berenguer IV, com passa amb el casal del Clot, l'únic del qual sabem el nombre de molins al final de l'XI: el nou molí edificat el XII es va fer amb la concessió d'un permís de construcció¹⁵ i les mulneries dels quatre molins del segle XI no es concediren fins al 1152 o 1184.¹⁶

Per tant, creiem que al Rec Comtal hi havia, durant la primera meitat del segle XII, setze molins agrupats en cinc casals que es repartien de la següent manera:

14. Pel que fa a les rendes reials de Barcelona tenim constància només de dos capbreus: un de principis del segle XIV, probablement realitzat entre 1302 i 1305 (ACA, Batllia, reg. 139), i un altre de confeccionat entre 1427 i 1430 (ACA, Batllia, reg. 445). Aquestes han estat les fonts principals d'aquest treball junt amb la documentació dels registres de la secció de Cancelleria a partir d'una mena d'índex, realitzat a la segona meitat del segle XV, on es recullen les referències dels documents que sobre els molins reials de Barcelona hi ha als registres des de Jaume I fins a Pere III, principalment de les sèries de *Graciarum* i *Curiae* (ACA, C., Memorial, reg. 22, f.65-77). Agraïm la notícia d'aquest registre i les indicacions per al seu bon ús a l'arxiver Jaume Riera i Sans.

15. ACA, Batllia, reg. 445, f.53r (15.6.1148).

16. ACA, Batllia, reg. 445, f.52r-52v, (21.11.1152); *idem*, f.52v, (set. 1184).

- El casal del Clot de la Mel conservava els quatre molins documentats el 1097 (vegeu nota 10).

- Entre el monestir de Sant Pere de les Puel·les i el de Santa Eulàlia del Camp¹⁷, a la zona que quedà fora de les muralles del segle XIII, hi havia el casal del Soler amb tres molins dels quals ja en tenia almenys dos el 1097 (vegeu l'esmentada nota).

- Al costat d'aquest darrer hi trobem el casal dels Molins Nous, edificat al segle XII. Com ho analitzarem més endavant, dels cinc molins que tenia al final d'aquest segle, tres foren edificats durant el regnat de Ramon Berenguer IV amb un permís de construcció, i probablement aquesta circumstància va ser l'origen del nom del casal¹⁸. És difícil fixar de manera precisa quan es construïren els altres dos molins que eren propietat íntegra dels comtes-reis, encara que sembla clar que s'edificaren durant la primera meitat del XII, segurament anteriors als altres, encara que no estan documentats fins al 1183¹⁹. Malgrat que durant el segle XIII es construïren més molins al Rec Comtal, aquest casal mantingué el nom de Molins Nous fins a la segona meitat del segle XIV. A partir d'aquest moment ens apareix com a Soler Sobirà, diferenciant-se de l'antic casal del Soler que a partir d'aleshores s'anomenà Soler Jussà.

- El casal de Sant Pere, ubicat a prop del monestir de Sant Pere de les Puel·les²⁰, tenia quatre molins i, encara que no està documentat fins al 1153 quan es construí un nou molí²¹, creiem que pot ser tan antic com el casal del Clot o del Soler.²²

- Finalment, el casal dels Molins del Mar que, com ja hem assenyalat abans, estava format per tres molins propietat del bisbe de Barcelona i establerts a Berenguer Donuç i a la seva muller Guília.

2.2. Ampliacions dels casals: 1144-1245

Com hem dit, a partir del regnat de Ramon Berenguer IV els nous molins que es construïren al Rec Comtal ja no van ser fets directament pel comte sinó per una altra persona a canvi d'una part dels seus beneficis. La característica essencial que distingeix el creixement del nombre de molins

17. Philip BANKS, *The inhabitants of Barcelona in 1145*, «Acta historica et archaeologica Medievalia», 9 (1988), p.153.

18. Vegeu nota 24.

19. ACA, Batllia, reg.139, f.20v (des. 1183), altra còpia a ACA, Batllia, reg.445, f.61v.

20. S. SANPERE I MIQUEL, *op. cit.*, vol.II p.CCXCVIII. Segons el fogatge de 1516 el casal estava situat a l'illa que limita amb el carrer d'en Lastis i el de Sant Pere Jussà, al costat del Rec.

21. ACA, Batllia, reg.139, f.19r (3.6.1153).

22. Ph. BANKS, *The inhabitants*, p.153.

durant aquests anys és que es van fer a partir dels casals antics, ampliant-los i refent-ne les instal·lacions. Així, al finalitzar aquest període ens trobem els quatre casals reials amb sis molins cadascun. La construcció d'aquests es concentra en dues etapes concretes, separades per noranta anys durant els quals només es construí un molí.

La primera es situa entre 1144 i 1153, un dels moments de màxim creixement, amb la construcció de set molins: un al Clot²³, al Soler, a Sant Pere²⁴ i als Molins del Mar, i tres als Molins Nous²⁵. A excepció del nou molí del casal del Mar que, sent propietat del bisbe, segueix uns altres camins²⁶, la característica general de tots els permisos per a fer nous molins era que el constructor, a canvi d'edificar els molins, rebia un terç dels beneficis i el rei els restants 2/3; això quedà reflectit en el nom del nou molí que en tots els casals s'anomenà «Terçal», exceptuant els del casal dels Molins Nous que, en fer-ne tres, cadascun rebé un nom diferent.

23. ACA, Batllia, reg.445, f.53r (15.6.1148).

24.-ACA, Batllia, reg.139, f.19r (3.6.1153). Permis per a construir un molí al casal de Sant Pere i un altre al Soler.

25. Curiosament es conserven quatre permisos diferents per a la construcció d'aquests tres molins (molí Burget, Cardedeu i Santa Eulàlia). D'aquest últim, anomenat així perquè el terç que rebé a perpetuïtar el constructor passà a mans del monestir de Santa Eulàlia del Camp abans del 1277, ens queda només el regest del segle XVIII d'un permís de construcció concedit el 1143 a Pere Teià per Ramon Berenguer IV, document que es conservava a l'Arxiu Diocesà de Barcelona [J. MARTI, *Resumen de instrumentos del archiu de Santa Anna de Barcelona fet per...*, *canonge regular de las Avellanias*, (Manuscrit del segle XVIII conservat a l'ADB), doc. 843; vegeu: Jesús ALTURO i PERUCHO, *L'arxiu de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200 (Aproximació histórico-lingüística)*, Barcelona, 1985, vol.II doc.240]. El mateix Pere Teià empenyorà, el 1176, a Saltell el terç que rebia sobre aquest molí per pagar un deute de 25 morabatins [Joaquim MIRET i SANS, *Documents sur les juifs catalans aux XIe, XIIe et XIIIe siècles*, «Revue des Études Juives», LXVIII (1915), doc. XVI; J. ALTURO, *op. cit.*, doc.468; el document es troba actualment a l'Arxiu de la Biblioteca de Catalunya, perg.3728; donem les gràcies a Víctor Farfàs per aquesta informació].

Pel que fa als altres dos molins, en el capbreu de 1302-05 només apareix el molí Burget: Ramon Castell, posseïdor del terç de les rendes d'aquest molí, presentà la donació feta per Ramon Berenguer IV a Ramon Reig i Berenguer Ferrer per la qual els donava el terç de les rendes del molí que havien construït (ACA, Batllia, reg.139, f.21r, 30.8.1144). En canvi, en el capbreu de principis del segle XV, Jaume Nadal, posseïdor en aquell moment del terç del molí Burget i del Cardedeu, mostrà una donació igual a l'anterior però concedida a Mascort i a Joan Banyoles pel molí Cardedeu (*idem*, reg.445, f.69r, 30.8.1144) i, per justificar la possessió del terç del molí Burget, mostrà, en lloc del document presentat en el capbreu de 1302-05, un permís de construcció concedit per Ramon Berenguer IV curiosament als mateixos que en els altres documents: Pere Teià, Ramon Reig, Berenguer Ferrer i Mascort (*idem*, f.68r-68v, 18.1.1145). Creiem que l'explicació més plausible és que, a principis del segle XV, s'havia perdut la documentació del molí Burget presentada al segle XIV i que, en el seu lloc, es presentà o bé el permís de construcció d'algun dels dos molins i l'escrivà en còpia malament la data o bé el permís per a construir un molí que mai no s'edificà o bé un document fals.

26. El casal del Mar era propietat del bisbe de Barcelona, però no podia augmentar el nombre de molins sense permís dels comtes-reis. El 1148 Ramon Berenguer IV concedí el permís per a fer-ne un altre sense rebre res a canvi (ACB, LAEC, Lib.IV, f.203 n°464, (15.10.1148); una altra còpia a ACA, Batllia, reg.445, f.55v).

Durant el segle que va del 1153 al 1244 tan sols es construí un molí a l'època d'Alfons I (1162-1196). Coneixem l'existència d'aquesta construcció per les queixes que presentà Eximén de Lavata, castellà d'Amposta²⁷, en nom de l'orde de l'Hospital de Sant Joan, davant Pere I, per unes rendes que creia que eren de l'orde i que no cobrava, entre les quals hi havia el molí «Nadal» del casal del Soler que, segons ell, els havia edificat Alfons I. El 1208, Pere I els donà la raó i els concedí el molí en franc alou.²⁸

La segona etapa d'ampliació dels antics casals es féu entre 1244 i 1245 quan Ferrer Alamany, Arnau Arlet i Ferrer Burget construïren quatre molins, un a cada casal, amb permís de Jaume I²⁹ i, a canvi, reberen la mulneria i una quarta part dels beneficis d'aquests molins. Un cop construïts, se'ls repartiren entre ells³⁰: el molí del casal dels Molins Nous i el del Clot per a Ferrer Alamany, el del Soler per a Arnau Arlet i el de Sant Pere per a Ferrer Burget. Així quedaren configurats els quatre casals reials amb sis molins cadascun durant molt de temps i, en tots els casals, aquest últim molí va rebre el nom de molí «Nou».

3. GESTIÓ I EXPLOTACIÓ DELS MOLINS (DES DEL SEGLE XI FINS AL COMENÇAMENT DEL XIII)

3.1. *Tipus d'explotació*

La documentació conservada sobre els molins barcelonins fa difícil determinar els sistemes d'explotació i de gestió fins a la primera meitat del segle XIV.

Ramon Martí³¹ ha intentat marcar les línies generals del procés que experimentaren els molins medievals catalans des del segle IX fins al XIII. A partir del segle XI destaca, en primer lloc, la pèrdua total dels pagesos del control de les instal·lacions molineres que passaren a mans dels senyors laics i eclesiàstics o de pagesos rics. Alhora, principalment l'Església però també els senyors laics, començaren en aquesta època a construir molins,

27. El castellà d'Amposta era el prior dels hospitalers a la Corona d'Aragó. Eximén de Lavata ho fou entre 1201 i 1205 (Joaquim MIRET I SANS, *Les cases de templers i hospitalers en Catalunya*, Barcelona, 1910, p.519).

28. ACA, C. perg.310 de Jaume I (5.1.1209); altres còpies a ACA, Batllia, reg.139, f.84v-85r, reg.445, f.56r-57v i reg.446, f.42r-43r.

29. ACA, Batllia, reg.445, f.16v-17r (5.9.1244).

30. ACA, Batllia, reg.445, f.17r-19r (26.1.1245).

31. Ramon MARTÍ, *Hacia una arqueología hidráulica: la génesis del molino feudal en Catalunya*, dins Miquel BARCELO, i altres, *Arqueología medieval. En las afueras del medievalismo*, Barcelona, 1988, pp.165-194.

concedint permisos a segones persones que, un cop edificats, s'en feien càrrec de l'explotació a canvi de pagar un cens que podia ser una quantitat anual fixa, en gra o en diners, o una part de la moltura. Finalment, els molins que posseïen en plena propietat, construïts directament per la seva mà d'obra domèstica³² o adquirits dels antics molins pagesos a través de compres o, en el cas de l'Església, principalment a través de concessions testamentàries i donacions pietoses, foren establerts en condicions semblants als construïts de nou. En ambdós casos l'explotador del molí no era una persona qualsevol: construir un molí implicava tenir un cert capital o mà d'obra i el beneficiari de la concessió acostumava a ser una persona rellevant en la vida local i comarcal. Per tant, es començà a deslligar la propietat dels molins de l'explotació directa d'aquests.

Així, els beneficis dels molins es dividien bàsicament en dues parts: el cens que en rebia el senyor feudal i la part que en rebia l'establert. Però, moltes vegades, apareixen uns altres conceptes en el repartiment de la renda d'un molí: en primer lloc el delme, 1/10 part dels beneficis, principalment cobrat per institucions eclesiàstiques però, a vegades, també per senyors laics. En altres casos, es distingia una altra part de la renda dels molins anomenada *mulneria*. Segons J.P. Poly, era la part de la renda d'un molí que rebia el moliner a canvi d'assegurar el funcionament d'aquest i que, en el cas de Provença, representava, al segle XII, 1/6 part de la moltura³³. Per al cas català, Ramon Martí considera que la *mulneria* era la part que rebia el moliner en concepte de despeses de manteniment. Creiem que cal precisar-ho. Com ho analitzarem més endavant, la documentació barcelonina, encara que no és molt clara, sembla suggerir que la *mulneria* era aquella part de la renda del molí destinada només a pagar al moliner o a la persona que mantingués al moliner³⁴, ja que la resta de les despeses les pagava el rei. A la documentació catalana, la *mulneria* tan sols apareix en els documents de construcció o d'establiment a parts i no en els casos de cens fix, però això no vol dir que no existís. A Barcelona, en alguns permisos de construcció no apareix fixada la *mulneria*, però s'hi considerava inclosa, adoptant el sentit de fer-se càrrec de l'explotació del molí concretament en el fet d'escollir i mantenir el moliner.

32. P. BONNASSIE, *op. cit.*, vol.I p.404.

33. Jean-Pierre POLY, *La Provence et la Société féodale (879-1166). Contribution à l'étude de les structures dites féodales dans le Midi*, París, 1976, p.307 (citat per Ramon Martí, *op. cit.*, pp.182-183).

34. Normalment la documentació no especifica mai en què consistia la *mulneria* perquè es considerava un terme conegut. Però en alguns documents se'ns diu, per exemple, que es tenia la *mulneria* «pro faciendo servicio ipsorum molendinorum» (ACA, C, reg.1056, f.82v-83r, 29.3.1319), o es diu que el seu posseïdor havia de «molinejar el molí» (ACA, Batllia, reg.472, f.5r). A més, com veurem més endavant, a mesura que avanci el segle XIII cada cop hi haurà més propietaris de la *mulneria* que no seran moliners. Aleshores, aquells havien d'encarregar-se de proveir de moliner el molí (ACA, C, reg.201, f.82r-83r, 1.1.1304; altres còpies a ACA, Batllia, reg.445, f.19r-20v; *idem*, reg.446, f.32v-33v).

El procés descrit per Martí s'observa a Barcelona als molins del Rec Comtal en el casal del Mar, propietat del bisbe³⁵; en canvi, encara que aquest model també fou usat pel rei, per exemple, en els molins Altafulla al Besòs³⁶, els molins reials del Rec Comtal seguiren un camí una mica diferent. L'evolució d'aquests no és exactament igual a l'analitzada fins ara perquè els molins quedaren en un punt intermedi entre l'explotació directa i la indirecta. Això és degut a les especials condicions d'aquests molins respecte als coneguts en altres indrets de Catalunya: primerament, no es tractava d'un petit grup de molins que controlés una producció local més o menys limitada, sinó un grup important de casals propers a un creixent centre de consum i de concentració de la producció cereal·fcola que convertia els molins en una de les rendes principals del patrimoni reial. Eren

35. Els primers documents relatius als molins del casal del Mar ens parlen del conflicte entre Miró Donuç (i els seus fills Ramon, Guillem i Berenguer) i el bisbe Bertran, perquè aquest negava que els fossin donats a precari. S'arribà a un acord pel qual els molins retornarien al bisbe a canvi que els donés una peça de terra de sis mujades a vida de Miró Donuç i dels seus fills, per la qual haurien de pagar anualment el delme sencer i un quarter d'oli per Sant Andreu (ACB, LAEC, Lib.I, f.34-35, n°66, 26.10.1092). Al cap de dos anys, però, el mateix bisbe establí els dos molins del Mar a Guillem Donuç i a la seva muller, Guília, amb un hort amb arbres i vinyes, una casa, una peça de terra i unes llacunes que es troben al costat del molí; a més, li donà permís per poder canviar els molins de lloc i construir-ne un tercer; el bisbe rebria dels molins dos cafissos de blat a l'any i, de la resta, el delme, excepte de les vinyes de les quals cobraria la meitat i el delme; a més, Guillem Donuç i Guília haurien de deixar amarrar el lli i el cànem de la Canonja a les llacunes, moldre el seu forment en els molins i, si construïen un tercer molí, haurien de moldre el forment sense cobrar la moltura (ACB, LAEC, Lib.I, f.229-230, n°621, 12.1.1094, transcrit per F. CARRERAS Y CANDI, *Notes sobre los orogens de la enfitensis...*, pp.242-243). Sabem que aquest tercer molí fou construït abans del 1100 perquè, en aquesta data, un document rectifica la quantitat que es pagava pels molins en haver-se fet el tercer i que suposà un augment de set sexters de blat l'any (ACB, LAEC, Lib.I f.112-113, n°281, 14.3.1100). Sembla, però, que aquesta modificació durà poc perquè, el 1117, es va fer una confirmació de l'establiment en les mateixes condicions que el contracte de 1094 i amb el mateix cens de dos cafissos de blat a l'any (ACB, LAEC, Lib.I f.35, n°67, 2.1.1117). Com ja hem assenyalat, el 1148 Ramon Berenguer IV concedí un permís per a construir un nou molí en aquest casal que suposà un canvi en el cens que pagaven els Donuç pel casal, segons s'observa en la confirmació del contracte d'establiment, feta el 1165 entre el bisbe de Barcelona i Berenguer Donuç i la seva germana Berengària, muller d'Arnau Adarró, que incloïa les mateixes condicions que els anteriors, exceptuant el cens, que passava de dos cafissos anuals a dos cafissos i tres sexters (ACB, LAEC, Lib.I, f.35 n°9, altra còpia a Batllia, reg.445, f.55v-56r). Aquest casal es va mantenir amb quatre molins fins al segle XV però, com que mai no va ser reial, surt de l'àmbit del nostre estudi. Aquí només afegirem que, durant el segle XIII, es manté el mateix establiment amb petites modificacions de les condicions: algun augment del cens, delimitació del blat que la Canonja podia moldre sense pagar moltura o sobre l'ús de les llacunes (ACB, LAEC, Lib.I, abans de les planes foliades, A, 5.2.1239; B, 12.2.1239; C, 8.3.1245). El casal passà a mans de la família Adarró, segurament a través d'aquesta Berengària, casada amb Arnau Adarró, i al segle XIII apareix un soci, Arnau Ombau, amb qui comparteix els molins fins el 1247 quan se'ls repartiren (*idem*, D, 6.8.1247). Sobre els Adarró vegeu: Carme BATLLE I GALLART, *Las relaciones de Barcelona con la España musulmana a fines del siglo XII e inicio del XIII*, «Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval», n°6, Alicante, 1987, pp.107-133.

36. ACB, LAEC, Lib.I f.230, n°623 (11.2.1104). Ramon Berenguer II donà a Ramon Dalmau un alou al costat del riu Besòs perquè hi fes dos molins. Un cop construïts, els tindria a perpetuïtat pagant un cens anual, per Sant Andreu, d'1 cafís d'ordi a la mesura de Barcelona.

pràcticament tots propietat del comte-rei i eren fruit del seu poder directe com a senyor de les aigües que es materialitza en el Rec Comtal, infraestructura hidràulica exclusivament reial, que suposava un control total sobre l'ús de l'aigua i, per tant, del creixement del nombre de molins o de l'expansió de les zones irrigades. Aquest control queda perfectament reflectit en la legislació: els usatges *Strate* i *Cequiam* remarquen el caràcter públic de les aigües i el poder del *príncep* com a encarnació de la potestat pública.³⁷

A diferència de l'explotació directa clàssica, els molins, en lloc de ser treballats per mà d'obra domèstica, van ser cedits pel rei a través de les donacions de les mulneries a una segona persona perquè realitzés la feina de moliner, la qual obtindria una part dels beneficis del molí. A més, el monarca deixà de construir directament els nous molins amb la concessió de permisos a ciutadans barcelonins, seguint el model anteriorment explicat pels molins senyorials, però obtenint a canvi uns dels censos més alts de Catalunya.³⁸

Difereix també de l'explotació indirecta que hem vist en els altres molins catalans en el control exercit pel monarca, que es materialitzà en la creació d'una administració especial encarregada de vigilar la producció dels molins reials i de gestionar les importants rendes que generaven. Aquestes funcions no sols implicaven una supervisió del funcionament dels molins sinó que suposaven una participació activa en l'explotació d'aquests. Així, en les donacions de les mulneries només es cedia la feina de moliner, mentre que la resta (control de la producció, gestió de les entrades i sortides de diners, vigilància del gra, etc.) estava en mans de l'administració reial³⁹. De la mateixa manera, encara que en els nous molins els titulars de la seva construcció participaven en les despeses, a nivell d'explotació funcionaven igual que els concedits a mulneria ja que formaven part de la comunitat d'un casal amb els altres molins. A més, el rei es reservà el manteniment del Rec Comtal amb les despeses i l'organització que suposava, de manera que la concessió de permisos de cons-

37. Usatge *Strate*: «Les entrades e les carreres públiques, les aygues correns e les fons vives, los prats e les pastures, les selves e les gariges, e les roques en aquesta terra fondades, són de les postats...». Usatge *Cequiam*: «La ciquia de l'aygua dels molins qui corre a Barcelona, manam éser no tocada per tots temps, e qui aquela abrivamentament trencarà, compona al príncep .C. onçes d'aur de València per cascuna vegada, e qui a regar açò farà, compona al príncep per sengles vegades .III. onçes d'aur damunt dit» (Joan BASTARDAS, *Usatges de Barcelona. El Codi a mitjan segle XII*, Barcelona 1984, p.107).

38. El cens més comú a Catalunya era d'1/3 de la moltura (Ramon MARTI, *op. cit.*, pp.182-183). En canvi, els nous molins del Rec Comtal pagaven al rei 2/3 o 3/4 (vegeu pp.19-20).

39. L'administració reial dels molins formava una batllia especial separada de la batllia de Barcelona. Estava encapçalada pel batlle dels molins i composta per un escrivà, dos aiguaders, dos guardes i un saig (vegeu Pere ORTI I GOST, *Els molins del Rec Comtal de Barcelona durant la primera meitat del segle XIV*, tesi de Llicenciatura inèdita, Barcelona, 1991, pp.146-159).

trucció de nous molins no implicava la participació en les despeses del Rec. Aquest fet s'ha de relacionar amb un intent de la monarquia de mantenir els drets que tenia com a poder públic i, a més, de preservar lliure de drets una important font de futurs ingressos: la participació en les despeses del Rec dels nous constructors hauria imposat un fre al poder reial de concedir més permisos, fet que hauria suposat una hipoteca sobre futures rendes.

3.2. *Evolució*

És difícil delimitar exactament tot aquest procés en el temps perquè la documentació no és gaire abundant. Procurarem examinar la seva evolució centrant-nos, bàsicament, en les donacions de les mulneries i els permisos de construcció i, després, intentarem aproximar-nos a les transformacions que experimentaren durant el segle XIII.

Les poques mencions del sistema d'explotació dels molins al segle XI només permeten assegurar que no és un sistema definit i que es van provant diverses maneres d'explotació que segurament es fixaran al principi del segle XII. Així, en l'únic document conservat sobre l'explotació dels molins al segle XI, Ramon Berenguer I i la seva muller Elisabet arrendaren, el 1048, a Mir Suniel tots els molins reials del Rec Comtal menys el molí que posseïa Amat Elderic⁴⁰. Un dels punts més interessants d'aquest document és que, per poder arrendar aquests molins, els comtes havien d'alliberar primer les mulneries d'aquests que posseïen a mitges Bonus Par Floridio i el mateix Mir Suniel, al qual pagaren 50 mancusos per la seva meitat. Havien d'alliberar també el molí que posseïa Adelaida de Montcada⁴¹ al casal del Clot de la Mel i, en el cas que no es pogués fer, n'havien de construir un de nou més enllà del coll de Finestrelles. Un cop fet això, tots els molins foren arrendats a Mir Suniel a canvi de pagar un cens anual de 35 cafissos d'ordi i 5 de forment. L'arrendament duraria el temps que els comtes volguessin i, un cop mort Mir Suniel, retornarien als comtes⁴². Així, aquest document ens mostra una situació inicial en què la majoria dels molins estaven cedits a mulneria per a la seva explotació, encara que n'hi havia uns altres de concedits en la seva integritat; en el cas

40. Amat Elderic fou el primer senescal conegut. Per a la seva biografia vegeu Antoni PLADEVALL I FONT, *Els senescals dels comtes de Barcelona durant el segle XI*, «Anuario de estudios medievales» 3 (1966), pp.111-121.

41. Sobre Adelaida de Montcada, vegeu John C. SHIDELER, *Els Montcada: una família de nobles a l'Edat Mitjana (1000-1230)*, Barcelona, 1987.

42. ACA, C, perg.99 de Ramon Berenguer I (4.10.1048), citat per P. BONNASSIE, *op. cit.*, vol.I p.404, i per J.C. SHIDELER, *op. cit.*, p.64.

del molí del senescal Amat Elderic, potser aquest formava part de la dotació de la senescalia però, en qualsevol cas, sembla que tots els molins es tenien per concessió comtal⁴³. El canvi del 1048 suposà la recuperació per part dels comtes de tots els molins i el seu arrendament per a llur explotació col·lectiva. Aquesta situació durà poc perquè, el 1097, Ramon Berenguer III, com ja hem assenyalat, empenyorà dos molins del Clot i dos dels Soler al monestir de Sant Cugat⁴⁴. Però empenyorà la part *ad seniore* d'aquests molins; això indica que el sistema havia tornat a canviar perquè, per una banda, estaven cedits per a la seva explotació en lloc d'arrendats; per l'altra, el fet que es cedissin només les rendes d'uns casals i, en el cas del Clot, només dos dels quatre molins, indica que es tornaven a explotar de manera individualitzada.

Sembla que, fins al segle XII, no es consolidà un sistema concret; aquest potser es devia formar en el pas d'un segle a l'altre, i es devia fixar definitivament durant la segona meitat del segle amb les donacions de les mulneries dels antics molins a perpetuïtat. Alhora, com ja hem repetit diverses vegades, amb Ramon Berenguer IV es començaren a concedir els permisos de construcció. Cal relacionar aquests canvis amb els intents de reorganització financera del patrimoni reial durant el regnat de Ramon Berenguer IV⁴⁵, que a Barcelona es pot situar al voltant del 1140, moment de la concessió dels permisos de construcció⁴⁶. Analcitem concretament aquests contractes.

3.2.1. *Les donacions de mulneria*

Dels tretze molins reials que hem considerat anteriors a Ramon Berenguer IV s'han conservat les donacions o confirmacions de les mulneries de nou d'aquests. Són documents molt concisos i heterogenis redactats entre 1152 i 1211, però concentrats majoritàriament en el regnat d'Alfons I (1162-1196)⁴⁷. En general, són donacions o confirmacions a

43. Tal com ho assenyalava John C. SHIDLER, *op. cit.*, p.64.

44. CSCV doc.765.

45. Thomas N. BISSON, *Fiscal accounts of Catalonia under the early count-kings (1151-1213)*, London, 1984, vol. I pp.23-77.

46. Ph. BANKS, *The inhabitants*, pp.153-154.

47. Donació de la mulneria del molí Cabanyes i na Vigatana del casal del Clot (ACA, Batllia, reg.445, f.52r-52v, 21.11.1152); del molí Sant Quirze (*idem*, reg.139, f.24r, 25.4.1165), del molí Pere Ferrer (*idem*, f.26v, 29.9.1171) i del molí del Temple del casal de Sant Pere (ACB, Cartes reials, C-5-21, 27.3.1173; José OLIVERAS CAMINAL, *Cartas reales (siglos XII-XV)*, Barcelona, 1946, n°1); el molí Rovira (ACA, Batllia, reg.139, f.17r-17v, nov. 1183) i el molí Cabanyes del casal dels Molins Nous (*idem*, reg.139, f.20v i reg.445, f.61v, des.1183); el molí Marquet del casal del Clot (*idem*, reg.139, f.17v i reg.445 f.52v, set. 1184); el molí Mitjà del Soler (*idem*, reg.139, f.45r-45v, set.1186); i el molí na Mora del casal de Sant Pere (*idem*, reg.445, f.62r-63r, 8.3.1211).

perpetuïtat d'una part de la renda d'un molí que sovint no s'especifica, a canvi d'unes obligacions que es donen per enteses; s'especifica només, com a condició especial, que havien de posar un home *ad tornandum aquam* sense indicar en què consistia això. A partir de la documentació posterior, es pot deduir que, com ho hem assenyalat anteriorment, l'obligació principal del posseïdor de la mulneria era fer funcionar el molí, directament fent de moliner o mantenint algú que ho fes; a canvi, rebia un quartà de forment diari a la mesura dels molins⁴⁸ o, en el cas dels molins del Clot, una cinquena part de la moltura. Les despeses dels molins corrien a càrrec del rei i, com hem indicat, en els documents més extensos s'especificaven algunes altres condicions, principalment, l'obligació de tenir un home *ad tornandum aquam* o *ad fractionem aquam*⁴⁹. En el document més complet, fet el 1211, s'establí que el titular de la mulneria havia d'aportar una persona que realitzés diversos serveis de manteniment del Rec Comtal quan no hi hagués aigua o quan s'haguessin de recollir pals per a la resclosa, el salari de la qual l'havia de pagar el batlle reial. Així, creiem que el servei d'un home *ad tornandum aquam* s'ha d'interpretar com l'obligació d'aportar mà d'obra en el cas que el Rec es quedés sense aigua, circumstància que passava sovint per la fragilitat de la resclosa del riu Besòs, feta de pals, pedres i feixos de *rama*⁵⁰; però, a diferència del treball de moliner que quedava pagat amb la quantitat percebuda per mulneria, els treballadors aportats per al manteniment del Rec Comtal havien de ser pagats pel batlle dels molins⁵¹. Que els documents indiquin condicions diferents no vol dir que la situació no fos igual a tots els molins, perquè, en la majoria dels casos, l'absència de condicions significa l'acceptació de les condicions «normals» que implicava la possessió de la mulneria. Així veiem que, en algunes concessions, no apareix indicat el servei d'un home *ad tornandum aquam*, però en el capbreu del

48. El quartà dels molins era 1/9 part de la quartera vella de Barcelona; en canvi, el quartà de la ciutat era 1/10; vegeu Pere ORTI I GOST, *El forment a la Barcelona baixmedieval: preus, mesures i fiscalitat (1283-1345)*, «Anuario de Estudios Medievales», 22 (1992), pp.393-395.

49. Donació de la mulneria del molí Rovira i del molí Cabanyes del casal dels Molins Nous, i, sobretot, la donació de la mulneria del molí na Mora del casal de Sant Pere (vegeu nota 47).

50. Un exemple d'aquesta interpretació de *tornare aquam* i de *aqua fracta* es troba en una de les condicions de la venda d'un dels molins reials al final del segle XIII: «Promittimus etiam vobis quod dictus dominus Rex sine omni dampno vestro et missione tornabit seu tornari faciet aquam de qua molunt dictum molendinum quocumque et quocienscumque resclosa fuerit fracta vel quod solver partem quam vos deberetis ponere ratione ditorum molendinorum in missionibus que fient pro tornanda ipsa aqua...» (ACA, Batllia, reg.139, f.43v-44r, 20.7.1290).

51. Així ho expressava Pere de Vilafranca a principis del segle XIV en capbrevar per a la mulneria del molí Rovira del casal dels Molins Nous: «Item, dixit quod molnerius vel alius pro eo, dum ipse mulnerius non sit sanus, vadit ad tornandum ipsam aquam quando requiritur per baiulum molendinorum et quod ipse baiulus domini regis facit ipsi *sos ops de menjar segons que ls altres mulners dien e que axí n-an usat tots temps*» (ACA, Batllia, reg.139, f.17r).

segle XIV alguns posseïdors confessen haver de fer-ho.⁵²

Per tant, sembla que amb aquestes donacions l'administració reial s'assegurava la mà d'obra, tant la que treballava al molí com la que es necessitava per al manteniment del Rec Comtal, a través d'un contracte peculiar: cedint a perpetuïtat una part de les rendes de cada molí.

3.2.2. *Els permisos de construcció*

S'han conservat sis permisos per a la construcció de deu molins, pràcticament de tots els nous molins que s'edificaren des de l'època de Ramon Berenguer IV. Aquests documents eren fruit d'un acord on, en primer lloc, el comte-rei concedia llicència per a construir el nou molí a canvi que els promotors n'assumissin les despeses de construcció i, a continuació, es pactava entre ambdues parts el repartiment dels beneficis, el pagament de les despeses de manteniment del molí i l'establiment de determinats serveis.

Les condicions dels permisos de construcció fets durant el regnat de Ramon Berenguer IV són molt semblants, llevat el cas del nou molí del casal del Clot. Ens referim als permisos per a construir els molins del casal dels Molins Nous⁵³ i al permís de construcció per a fer un molí al casal del Soler i un altre al casal de Sant Pere⁵⁴. En tots aquests casos, el rei havia de rebre 2/3 dels beneficis i els constructors, el terç restant. Les despeses de manteniment del nou molí corrien a càrrec dels constructors, en el cas del casal dels Molins Nous, i en l'altre es repartien en la mateixa proporció que els beneficis. De les despeses quedaven excloses les moles, que les posava el rei, provinents dels seus molers de Montjuïc. Pel que fa a les altres condicions, es regulà, com en el cas de les mulneries, l'aportació d'un home *ad tornandum aquam*. També se'ls permetia llossar amb el ferrer que volguessin i, finalment, destaquem el fet que en tots els casos el comte-rei es reservava fadiga de 30 dies.

El cas del molí nou del casal del Clot és diferent perquè la concessió no implicava només construir un nou molí sinó també refer les instal·lacions del casal: canviar el rec i el cap-rec, aixecar el salt i millorar la resclosa, el glever i l'eixaugador. Per fer tot això i construir un nou molí, Ramon Berenguer IV no sols concedí a Berenguer Balza 1/3 dels beneficis del nou molí, com en les altres concessions, sinó que també li donà totes les rendes que generava el quart molí del casal del Clot. A més, quan el nou molí

52. És el cas, per exemple, de Pere de Caldes per a la mulneria del molí Pere Ferrer del casal de Sant Pere (ACA, Batllia, reg.139 f.26v-27r).

53. Vegeu nota 25.

54. Vegeu nota 24.

comencés a moldre, podria rebre els 100 primers sous en la seva totalitat per a cobrir les despeses. Com a d'altres condicions sols s'especifica que estava obligat a no proclamar cap altre senyor que el comte-rei i els seus successors.⁵⁵

La diferència bàsica entre els permisos concedits per Ramon Berenguer IV i el permís concedit per Jaume I el 1244 per a construir quatre molins, un a cada casal, està en el repartiment de la renda dels nous molins: el rei rebria 3/4 dels beneficis dels molins després que es paguessin les despeses i la mulneria; i els constructors rebrien el quart restant i la mulneria. S'hi afegeix que el molí havia de delmar cada deu dies i el rei prometia no concedir més permisos de construcció sense llur consentiment. Finalment el rei es reservà el lluïsmo i la fadiga de 30 dies.

A nivell d'explotació, aquests molins no es diferenciaven gaire dels concedits a mulneria; la part que rebien els constructors incloïa aquesta, tant en els del 1244, on apareix diferenciada, com en els altres on no es menciona. La inclusió de la mulneria implicava no sols la cessió d'una renda sinó totes les obligacions que hem vist anteriorment. Les úniques diferències consistien en el volum de renda que rebien i en el fet de pagar totes les despeses del molí o una part.

Tant les donacions de les mulneries com els permisos de construcció, en concedir-se a perpetuïtat, van fer que el repartiment de la renda dels molins es mantingués igual durant segles. Trobem les mateixes particions al segle XV⁵⁶ i en els capbreus es justifica la possessió d'aquestes parts amb els documents concedits al segle XII. Això no vol dir que els molins no experimentessin cap mena d'evolució durant tots aquests anys; però, si n'hi hagué, no afectà el repartiment de les seves rendes. Fins al segle XIV, pràcticament tota la documentació conservada fa referència als canvis de propietari o a l'ús que els reis feien dels beneficis que generaven els seus molins; el que fa que sigui difícil resseguir els canvis soferts en els molins. No obstant això, al final del segle XIII s'observen clarament dos fets. En primer lloc, trobem totalment deslligat l'ofici de moliner de la possessió de les mulneries i, en segon lloc, els casals funcionen com una unitat de producció: es recullen els beneficis dels diversos molins en comú i després es reparteixen entre els diferents posseïdors de parts de la renda generada per aquests. En canvi, sembla clar que, al segle XII, la unitat de producció era el molí, si no tampoc no s'entendria que es concedissin les mulneries individualitzades per molins i que els diversos molins d'un casal tinguessin establertes condicions diferents.

Pel que fa al tema dels moliners, la documentació del segle XII és poc

55. ACA, Batllia, reg.445, f. 53r (15.6.1148).

56. ACA, Batllia, reg.442, flr-12v.

clara. A les donacions de les mulneries no s'acostuma a mencionar l'ofici de qui la rebia, però hi trobem referències que mostren que normalment eren moliners⁵⁷, tot i que a la segona meitat del segle XII ja trobem donacions de mulneria per a recompensar serveis prestats per oficials reials⁵⁸ o per a pagar deutes a funcionaris o a prestadors dels comtes-reis⁵⁹. Cal tenir en compte que el 1230 encara s'anomenen, en un conflicte sobre el repartiment de les rendes dels molins de Sant Pere, moliners els posseïdors de les mulneries, tot i que alguns d'ells clarament ja no ho són, cosa que demostra, però, que la possessió de la mulneria i l'ofici de moliner anaven normalment lligats.⁶⁰

Un dels altres fenòmens característics del segle XIII és la subdivisió de la mulneria en diverses parts per vendes, particions per herència, etc. Això provocà l'aparició de persones que posseïen diferents parts en diversos molins i que es deslligaren de l'ofici de moliner. En canvi, alguns dels qui sabem que només posseïen una part d'un sol molí sovint foren els qui donaren el nom al molí, que generalment es fixà durant la primera meitat del segle XIII i que, probablement, eren els moliners⁶¹. Així, creiem que la

57. A la donació de la mulneria a Bernat Marquet, s'especifica que obtindrà una cinquena part de la renda del molí tal com acostumaven a rebre els altres moliners (ACA, Batllia, reg.445, f.52v, set.1184). Això no vol dir que Bernat Marquet fos moliner, però sí que els qui rebien les mulneries solien ser moliners.

58. És el cas de la donació de la mulneria del molí Mitjà del casal del Soler al trompeter del rei, Joan Celrà (ACA, Batllia, reg.139, f.45r-45v, set.1186).

59. Perfet, batlle de Barcelona, posseïa des del final del segle XII, junt amb Vives (*consanguineo suo*), diferents parts en diversos molins del casal de Sant Pere, unes per donació dels comtes-reis al seu oncle Saltell (ACA, Batllia, reg.139, f.24r-24v) i unes altres per pròpia adquisició (*idem*, f.19r, 22.4.1181). Sobre la participació d'aquests individus en l'administració reial, vegeu: T. N. BISSON, *op. cit.*, vol.I pp.235-250 i 259-277; sobre la seva posició social dins la comunitat jueva barcelonina, vegeu Jaume RIERA I SANS, *Els jueus a Barcelona entre els segles XII i XIV*, dins *Catalunya Romànica*, Barcelona, 1992, vol.XX, pp.88-91). Finalment, cal destacar que durant el segle XIII els descendents de Perfet (concretament, entre els seus nebots, els fills de Saltell Gracià) mantingueren fins a la fi de segle alguna d'aquestes rendes (sobre els Gracià al segle XIII, vegeu Leila BERNER, *On the Western Shores: the Jews of Barcelona during the Reign of Jaume I «el Conqueridor»*, Univesity of California, Los Angeles, 1986, pp.163-193).

60. ACB, 1-6-4137 (18.7.1230), transcrit per L. BERNER, *op. cit.*, doc.VII; hi ha una altra còpia a ACA, Batllia, reg.139, f.16r-17v.

61. És el cas, per exemple, del molí Pere Ferrer del casal de Sant Pere, del qual el 1230 Pere Ferrer posseïa 7/16 parts de la mulneria, i la seva fillastra, Elisenda, uns altres 2/16 (ACA, Batllia, reg.139, f.27r-27v, 3.7.1230). La majoria dels noms dels molins es fixaren durant la primera meitat del segle XIII. Com ja hem vist, alguns rebien el nom pel repartiment de la renda: els molins Terçals del segle XII o el molí Aler del casal del Clot; i cadascun dels últims molins construïts en aquests casals al segle XIII s'anomenà molí Nou. Però generalment prenen el nom d'alguns dels propietaris de la mulneria. Si la posseïa alguna institució eclesiàstica, s'anomenà com aquesta: és el cas del molí Santa Eulàlia del Camp del casal del Soler, el molí del Temple de Sant Pere, etc. Però, en els altres, rebé el nom de qui posseïa la mulneria o una part, normalment dels de la primera meitat del XIII. Podria ser aquell que posseïa una part de la mulneria i n'era el moliner. Al casal de Sant Pere seria el cas del molí Pere Ferrer, com ja ho hem assenyalat, o del molí na Mora que, el 1230, tenia Ramona Mora. Però ens manca informació sobre els moliners per a poder-ho assegurar.

partició de les mulneries va relacionada amb l'aparició d'aquests dos tipus d'individus. Aquest fenomen ja s'observava en algun cas a la segona meitat del segle XII⁶², però era més característic de la primera del XIII.

Per tant, veiem que conflüen en els molins persones amb diferent nivell econòmic. En primer lloc, ciutadans amb un cert capital que participaven amb el rei en la construcció i explotació de nous molins; que, en algun cas, podien rebre una mulneria en compensació de serveis o préstecs a la monarquia, i que anaren comprant parts de les mulneries d'altres molins com a simple inversió; aquest tipus de persona fou cada cop més majoritari a mesura que avançava el segle XIII. Al mateix temps, en trobem d'altres, segurament amb un nivell econòmic inferior, que cerquen en l'ofici de moliner una altra manera d'obtenir ingressos a part de les rendes de la terra⁶³. Serien aquests els que majoritàriament obtindrien les mulneries al segle XII o els que comprarien alguna part d'aquestes al XIII per a fer de moliners. Aquests, però, anaren deslligant-se de la propietat de les mulneries alhora que es convertí el casal en la unitat de producció.

La subdivisió de la mulneria, però, redueix el valor d'aquesta que, ja de per si, no és gaire elevat: un quartà de forment diari suposa uns 1.825 kg a l'any i, considerant que una persona necessita 220 kg anuals de gra per viure⁶⁴, la subdivisió no podia ser molt gran si una família havia de viure d'una part de la mulneria. Probablement, una solució per a fer rendible la mulneria devia ser la unificació productiva del casal que comportava que no fos necessari tenir un moliner per molí sinó els imprescindibles per a explotar tot el casal.

Per tant, el pas del casal a la unitat de producció devia venir donat per la gradual introducció d'elements rendistes en la possessió de les mulneries, cosa que devia provocar-ne la unificació per tal de fer-les més rendibles.

3.3. *El delme dels molins*

Una part dels beneficis que generaven els molins es destinava a pagar el delme. No l'hem analitzat fins ara perquè no afectava l'explotació del molí. A Catalunya, el delme representava 1/10 part de la moltura i,

62. Per exemple, el molí Sant Quirze del casal de Sant Pere on la mulneria ja estava dividida en dos en època de Ramon Berenguer IV quan es féu la primera confirmació a perpetuïtat d'una de les meitats a Pere Arlot, probablement el moliner (ACA, Batllia, reg.139, f.24r, 25.4.1165); mentre, l'altra la posseïa la rica família jueva de Perfet, batlle de Barcelona (vegeu nota 59)

63. El mateix fenomen s'observa a la Provença del segle XII (Jean-Pierre POLY, *op. cit.*, p.307).

64. EVA SERRA I PUIG, *Els cereals a la Barcelona del segle XIV*, dins *Alimentació i societat a la Catalunya medieval*, «Anuario de Estudios medievales», Anex 20, Barcelona, 1988, p.72.

segons el concili del 1068 celebrat a Girona, tots els molins havien de pagar «decimas et primicias» a l'Església, encara que sovint el rebien també laics.⁶⁵

En els molins reials del Rec Comtal, el delme era cobrat per diferents institucions eclesiàstiques segons el casal: el de Sant Pere el rebia el monestir de Sant Pere de les Puel·les, el del casal del Soler, el sagristà de la Seu de Barcelona, el del casal dels Molins Nous, el paborde de novembre de la Seu de Barcelona i el del casal del Clot, el monestir de Sant Cugat o el de Font-rúbia⁶⁶. En aquests molins, el delme també representava 1/10 part de la moltura, però el sistema de cobrament no sempre fou igual. Fins al segle XIII, la desena part tenia un sentit temporal: cada deu dies hi havia l'anomenat dia de delme en el qual la institució pertinent s'emportava la major part dels beneficis dels molins. En canvi, a partir de la primera meitat del segle XIII, es passà a separar diàriament una desena part de la moltura descomptada abans la mulneria.

Pel que fa al primer sistema, només coneixem amb exactitud com es cobrava el delme en els tres molins reials del casal de Sant Pere⁶⁷. En aquests, durant el dia de delme la renda es repartia així: en dos dels molins, el rei obtenia 1 quartà de forment o d'ordi per cada molí i, de la resta, els moliners 1/3 i el monestir de Sant Pere els restants 2/3 pel delme. En el tercer molí, els moliners obtenien tots els beneficis en ordi d'aquell dia pel seu treball i per les despeses dels tres molins; el rei rebia 1 quartà de forment i, si no n'hi havia, d'ordi; la resta era pel monestir de Sant Pere. Com ja hem indicat, davant la complexitat d'aquest repartiment, durant la primera meitat del segle XIII es varià el sistema, passant a separar cada dia 1/10 part dels beneficis de cada molí. El canvi es realitzà, el 1226, al casal de Sant Pere⁶⁸ i, el 1236, al del Soler⁶⁹; dels altres n'ignorem la data concreta.

En el casal de Sant Pere, aquesta modificació provocà un conflicte entre el rei i els moliners del casal. L'origen del conflicte probablement està en el fet que els moliners obtenien en l'antic dia de delme més beneficis que durant un dia normal. Per tant, intentaren mantenir un repartiment diferent cada deu dies i, «injustament i d'amagat», segons Guillem de Lacera, batlle de Barcelona, agafaven tot el fruit del primer molí i un terç dels

65. Ramon MARTI, *op. cit.*, p.183

66. El monestir de Font-rúbia era un priorat depenent del monestir de Sant Cugat. Al segle XI el delme del casal del Clot el cobrava el monestir de Sant Cugat, el qual encara el tenia el 1234 (CSCV, doc.1320), i el devia donar al monestir de Font-rúbia entre aquesta data i principis del XIV.

67. Vegeu nota 60. Eren els molins na Mora, Pere Ferrer i Sant Quirze. Exceptuant en el dia de delme, la resta de dies en aquests molins es separava primer la mulneria d'1 quartà de forment i la resta era per al rei.

68. ACA, Batllia, reg.445, f.10v (23.4.1226).

69. ACA, Batllia, reg.445, f.86r-86v (14.4.1236).

altres dos. Al final s'arribà a un acord pel qual es mantenia un repartiment diferenciat cada deu dies, que es continuaria anomenant dia de delme, en el qual el rei prendria primer 1 quartà de forment⁷⁰ i, de la resta, els moliners en rebrien un terç i el rei 2/3. Els moliners van pagar per aquest acord 1.400 sous al batlle de Barcelona. Això va fer que l'antic dia de delme es mantingués però amb un sentit diferent; ja no seria el dia que el monestir de Sant Pere cobrava el delme, sinó un dia en què el repartiment de la renda dels molins entre el rei i els posseïdors d'alguna part dels molins era diferent. En canvi, el delme es convertí en la desena part de la moltura, descomptada abans la mulneria, que es cobrava diàriament i, per tant, també en l'anomenat dia de delme.

No tenim cap informació del que va passar a la resta dels casals, però tots mantenien al segle XIV un repartiment diferent de la renda cada deu dies, anomenat dia de delme, molt semblant al casal de Sant Pere.

Així, doncs, la ja de per si complicada repartició dels beneficis dels molins d'un casal, perquè variava, com hem vist, segons fossin els molins antics, concedits a mulneria, o els edificats de nou on el constructor obtenia una part més gran; i entre aquests, segons el moment de construcció, s'hi afegia un repartiment diferent en el dia de delme que, a més, també era diferent respecte a la repartició del dia normal.

4. LA CONSTRUCCIÓ DELS CASALS PETITS (MITJAN SEGLE XIII)

Durant la segona meitat del segle XIII, trobem un nou moment de forta expansió en la construcció de molins al Rec Comtal, concentrat principalment en els anys 50 i 60 d'aquest segle. Són molins amb unes característiques molt diferents als analitzats fins ara, tant físicament, amb l'edificació d'un altre tipus de casal, com en el sistema d'explotació i en les condicions en què es construïren.

En primer lloc, destaca el fet que l'augment del nombre de molins ja no es va fer ampliant els antics casals sinó amb la construcció de petits casals formats per dos molins, però amb capacitat per moure'n només un, mentre l'altre feia funcions de recanvi. A més, en els casals on la documentació és més rica apareix una novetat tècnica que es pot relacionar amb un intent d'aprofitament més intensiu de l'aigua: els molins són cubers⁷¹, la qual cosa fa pensar que la majoria d'aquests ho eren. Cal destacar també l'aparició del primer molí draper al Rec Comtal.

70. En el document es diu que el rei rebria primer l'aquatruis. Pels llibres de comptes dels molins del segle XIV, sabem que era el quartà de forment (ACA, Barllia, reg.1236 i 1237).

71. JOAN BOLOS I MASCLANS; JOSEP NUET I BADIA, *Els molins fariners*, Barcelona, 1983. Cub, cup o pou: «construcció sòlida de pedra carejada, de planta quadrada o circular, situada a l'extrem de la bassa o

Els nous molins es concentren en l'espai comprès entre Sant Andreu del Palomar i el casal del Soler, majoritàriament a la zona que la documentació anomena el Coll de la Celada⁷². Aquests molins estan molt relacionats amb l'extensió, en aquesta àrea, de les zones irrigades amb aigua del Rec Comtal, i realitzen una funció de reguladors i distribuïdors de l'aigua.

4.1. *Els nous molins*

Al voltant del coll de la Celada es construïren quatre casals, tres dels quals s'edificaren a la vessant de la ciutat formant un conjunt connectat per recs. En primer lloc, hi havia el casal anomenat del Coll de la Celada, probablement el més antic, que prenia l'aigua del Rec per sobre del casal dels Molins Nous. Fou edificat entre 1247 i 1253 per Berenguer Bonet i Astruc Bonsenyor⁷³. No hem trobat el permís de construcció i el primer document que es refereix directament a aquest casal és del 1286, quan Alfons II donà el casal en franc alou a Pere Marquès⁷⁴. A través d'aquest document, sabem que aquest casal fou construït pels anteriorment mencionats, els quals el tenien sota domini del rei, fins que Pere II (1276-1285) va comprar als seus hereus els drets que tenien.

Connectat amb aquest casal a través d'un rec que, al segle XIV, entrava a la ciutat pel Portal Nou, hi havia el casal d'en Malla, situat al mateix carrer del Portal Nou. El rec continuava soterrat per clavegueres per aquest carrer fins al Pont de Campderà on s'unia altre cop amb el Rec Comtal⁷⁵. Jaume I concedí el 1253 a Ramon Malla la construcció d'aquest casal format per dos molins cubers, dels quals tan sols en podia funcionar un⁷⁶. En

bé separada, tocant el molí i que serveix per a aconseguir la màxima pressió de l'aigua. Al fons hi ha el pany i la canal que porta l'aigua al rodet» (p. 102-103). L'aparició d'altres molins cubers a Catalunya durant el regnat de Jaume I ha estat documentada per: Josep Maria MADURELL I MARIMON, *Els molins a Catalunya en temps de Jaume I*, «Xe Congrés d'Història de la Corona d'Aragó», Saragossa, 1982, vol.II, pp.165-169.

72. G. FELIU, *op. cit.*, p.106. «La Celada ocupava l'espai entre la ciutat i el terme de Sant Martí de Provençals (...). El posterior Fort Pius ocupava el lloc de l'anomenada creu de la Celada o de Sant Martí, segurant al Coll de la Celada, límit occidental d'aquest terme».

73. La primera menció la trobem en el permís de construcció del casal d'en Malla el 1253 (vegeu nota 76). Sobre Astruc Bonsenyor, vegeu L. BERNER, *op. cit.*, pp.193-206.

74. ACA, C, reg.64, f.6r-6v (28.2.1286).

75. ACA, Batllia, reg.445, f.78v-83r (24.4.1381). En el fogatge del 1363 del quarter del mar trobem que, a sobre de l'illa de cases on hi ha el monestir de Sant Agustí, hi havia: «LXXXV. Illa qui hix al pont den Campdera en la qual és l'alberch den Garrofa e comprenensi lo molí den Malla e la illa dela Esgleya de Sancta Eulalia des Camps» (transcrit per S. SANPERE, *op. cit.*, vol. II p. CCXXIV).

76. ACA, Batllia, reg.139, f.32v-33r (6.2.1253).

els documents del segle XIII es situa el molí al costat de la Trilla Judaica, prop del monestir de Santa Eulàlia del Camp.⁷⁷

Coneixem l'existència d'un altre casal al coll de la Celada del qual tenim una primera menció en el testament que va fer Guillem de Lacera el 1263⁷⁸. Hem trobat molt poca informació sobre aquest casal: només que el posseïa en Lacera pel bisbe de Barcelona, segurament a través d'un establiment emfitèutic. Utilitzava l'aigua que tenia el bisbe per a regar la parellada bisbal, segons una antiga concessió del segle XII⁷⁹. També obtenia aigua del rec dels molins del Coll de la Celada i d'en Malla.⁸⁰

A l'altra vessant del coll es construí el molí d'en Carbonell documentat per primera vegada el 1264⁸¹. El permís de construcció que Jaume I concedí al notari Pere Carbonell està copiat en un document de confirmació, però no hi posa la data de concessió⁸². A través d'aquest, sabem que tenia dos molins cubers dels quals només en funcionava un. Estava situat prop del coll de la Celada en el vessant de Sant Martí de Provençals, entre el torrent Alviana i el rec que feia servir Romeu Durfort per a regar la seva parellada. Pere Carbonell podia agafar l'aigua del torrent, portar-la fins al Rec Comtal i en el mateix lloc agafar l'aigua amb la suficient força per a fer moure el molí i tornar-la al torrent d'Alviana, de tal manera que arribés la mateixa aigua que abans, la qual s'usava per a regar principalment els honors de Ramon Montseny, canonge de la Seu de Barcelona i paborde del mes de gener.⁸³

L'altra zona on es concentrà l'edificació dels nous molins fou l'àrea compresa entre el casal del Clot i Sant Andreu del Palomar amb la construcció de tres casals. En primer lloc, el 1258 Jaume I va donar al jueu Benvenist Saporta permís per a construir un molí «roder» al Rec Comtal, en el lloc que volgués, a canvi de pagar una entrada de 1000 sous i un cens

77. Sobre els conflictes motivats per la construcció del casal entre Ramon Malla i el seu veí Vidal Ruben, vegeu: Carme BATLLE I GALLART, *La casa burgesa en la Barcelona del segle XIII*, «La societat barcelonina a la baixa edat mitjana», «Acta/Mediaevalia»; Arnex I, Barcelona, 1983, pp.12-13, doc.4 i 6.

78. Coral CUADRADA I MAJO, *Societat i urbanisme a Barcelona segons les possessions de Guillem de Lacera (1263)*, «II Congrés del Pla de Barcelona», vol. I, pp. 81-93.

79. ACB, LAEC. Lib.IV n°404, f.203 (15.10.1148); altra còpia a ACA, Batllia, reg.139, f.79v; i a *idem*, reg.445, f.55v.

80. ACA, perg.1518 de Jaume I (15.1.1258). Jaume I concedí a Ramon de Malla aigua per al seu molí i que la pogués unir a la del rec que venia del casal del coll de la Celada. També li permeté donar a Arnau, bisbe de Barcelona un *mill de mola* d'aigua per a regar la parellada bisbal.

81. ACA, C, reg.14, f.93v. (17.12.1264).

82. ACA, Batllia, reg.445, fol. 42v-43r (2.8.1267), citat per Josep Me MADURELL, *op. cit.*, p.169.

83. En el capbreu de l'any 1458 és mencionat entre el casal del Clot i el dels Santcliment (ACA, reg.323, f.25r), però sempre va estar a la mateixa zona. En el plànol de Tomàs Soler i Ferrer del segle XIX, encara existeix un molí Carbonell al costat del Fort Pius (Montserrat GALERA; Francesc ROCA; Salvador TARRAGO, *Atlas de Barcelona. Segles XVI-XX*, Barcelona, 1972, pp.322-334).

anual de 200 s.⁸⁴. Per uns altres documents sabem que fou edificat al costat dels molins del Clot i que estava format per dos molins cubers.⁸⁵

A la mateixa zona es construí l'únic molí draper del Rec Comtal, del qual no tenim cap document fins al 1287⁸⁶. En un altre del 1298, Jaume II concedí diversos censos a Romeu de Marimon per a mantenir la casa de Valldaura, entre els quals hi havia el que cobrava del molí draper del Clot: 120 sous anuals que pagaven, la meitat, els hereus d'en Pere de Sant Climent i l'altra, en Ferrer Barceló i la muller d'en Correger⁸⁷. L'existència de molins drapers al Rec sempre fou molt minoritària. El casal draper del Clot, que potser aparegué entre els anys 70 i 80 del segle XIII, fou enderrocat el 1302 per construir-hi un casal de molins fariners⁸⁸, i no se'n construïren de nous fins al 1381.

Abans de febrer del 1266, Pere de Castellaçol, Guillem Ferrer i Pere Carbonell construïren el casal dels molins de Sant Andreu amb permís del rei⁸⁹. Els constructors obtingueren el domini directe del casal a canvi de donar al rei la meitat dels beneficis del casal.

Finalment, el 1266 es menciona l'existència d'un altre molí, situat més enllà del coll de Finestrelles, que era d'en Peris, però no en tenim més informació⁹⁰. Hem trobat diverses mencions sobre molins construïts més enllà del coll de Finestrelles, principalment a la zona de Montcada on s'iniciava el Rec Comtal, però són molt disperses i es fa difícil saber si eren del Rec Comtal o no.⁹¹

84. ACA, C, reg.9, f.13v-14r, una altra còpia a ACA, Batllia, reg.70, f.56v-57r (15.1.1258), transcrit per Ambrosio HUICI MIRANDA; Maria Desamparados CABANES PERCOURT, *Documentos de Jaime I de Aragón*, València-Saragossa, 1976-82, vol.IV nº931.

85. ACA, C, reg.15, f.18v-19v, una altra còpia a ACA, Batllia, reg.446, f.20r, (28.6.1266); ACA, C, reg.201, f.96r (1.2.1304).

86. ACA, C, reg.75 f.39v (13.12.1287).

87. ACA, Batllia, reg.445, f.39v-41r (27.6.1298).

88. ACA, C, reg.200 f.146r-147v, f.148v (13.12.1302). Vegeu: Lluïsa CASES, Mariona FAGES, Bernat GOMEZ, Montse RIUS, *El nou casal de molins del Clot: un exemple de patrimoni reial al començament del segle XIV*, «Finestrelles», 2 (1990), pp.113-127.

89. ACA, C, reg.15, f.1r (febrer de 1266). Primera menció del casal dels Molins de Sant Andreu.

90. ACA, C, reg.15, f.18v-19v, altra còpia a ACA, Batllia, reg.446, f.20r-21r (28.6.1266).

91. Ja en l'arrendament dels molins comtals del 1048 es considera la possibilitat de construir un molí més enllà del coll de Finestrelles. Al segle XIII hi ha un permís de Gascó, vescomte de Bearn i senyor de Montcada, a Pere de Sentmenat per a fer un molí (*Rúbriques de Bruniquer. Ceremonial dels magnífics Consellers y Regiment de la Ciutat de Barcelona*, Barcelona, 1912-1916, 5 vols., vol.V p.121). Finalment, durant els anys 1305 i 1310 Berenguer de Soler, del terme de Montcada i ciutadà de Barcelona, intentà reedificar uns molins a Montcada propers a la resclosa del Rec Comtal (ACA, C, reg.137, f.25r-25v (15.11.1305); reg.143, f.179r-179v (29.3.1309); reg.144, f.151v (3.3.1310).

4.2. *L'origen dels casals petits*

La construcció d'aquests casals està molt relacionada amb les necessitats financeres de la Corona i amb el sistema que aquesta utilitzava per a obtenir recursos i, al mateix temps, amb un intent per part d'uns determinats ciutadans rics de Barcelona i d'alguns funcionaris reials de controlar una de les rendes principals del patrimoni reial. Com hem vist en el capítol anterior, aquests ja havien començat a participar de les rendes dels molins reials a través dels permisos de construcció i amb la progressiva adquisició de les mulneries dels molins reials. Però també hem dit que era només una participació en els recursos que generaven, mantenint-se els molins units per la infraestructura reial. En canvi, en aquest moment, en menys de vint anys apareixen com a mínim sis casals nous fora del control del rei. Tot això organitzat per persones estretament relacionades amb l'administració i el finançament a la monarquia.

Els estudis realitzats fins ara sobre la gestió del patrimoni reial als segles XII i XIII a Catalunya, ens mostren un sistema basat en la inexistència d'un organisme centralitzat que, per una banda, administrés el patrimoni reial i, per l'altra, financés al monarca⁹². En general, podem considerar que el rei necessitava dos tipus de finançament: un que corregís les deficiències de la mateixa estructura del patrimoni reial que no podia generar uns recursos de manera harmònica en l'espai i en el temps; i un altre, que permetés disposar en un moment donat d'unes quantitats per tal d'afrontar despeses importants més o menys imprevistes com podia ser una expedició militar⁹³. Aquesta distinció és més teòrica que real, ja que sovint es confonen a la pràctica. El primer cas s'intentava resoldre amb el caràcter itinerant de la monarquia, però la tendència fou d'obtenir recursos de dues maneres: o bé amb l'avançament dels propis gestors del patrimoni reial d'unes quantitats que després recuperaven de les rendes que ells mateixos administraven o bé amb l'arrendament d'aquestes. Ambdues es mantenen en el nivell financer perquè l'arrendament era, en el fons, un préstec a curt termini pel qual l'arrendatari avançava uns diners (una sola vegada o, com a més normal, tres a l'any) amb l'esperança d'obtenir uns beneficis de la diferència entre el preu de l'arrendament i el valor real de la renda. A més, l'arrendament no afectava la gestió del patrimoni reial perquè l'arrendatari no tenia cap poder per a modificar el sistema d'explotació: el rei podia con-

92. T. N. BISSON, *op. cit.*; del mateix autor, *Las finanzas del joven Jaime I (1213-1228)*, «X Congreso de Historia de la Corona de Aragón», Saragossa, 1976, Comunicacions 1 i 2, pp.161-208; pel cas de Barcelona, vegeu: Stephen P. BENSCH, *Economic expansion and family formation in medieval Barcelona, 1100-1291*, University of California, Berkeley, 1987, vol.I, pp.123-201.

93. Ens referim a la forma de finançament immediat sense tenir en compte la repercussió fiscal posterior.

cedir les seves rendes, però intentava mantenir el control sobre les fonts d'ingressos⁹⁴. Per tant, malgrat arrendar-se, el patrimoni reial continuava gestionat directament pel batlle i pels seus oficials i l'arrendament aportava un nou i, probablement, millor control sobre la seva administració. Finalment, l'arrendament sistemàtic de totes les rendes reials podia suplir en part la manca de pressupost. Però, perquè el sistema d'arrendament funcionés, calia tenir un coneixement constantment actualitzat del valor del patrimoni reial i l'existència en gran part del territori d'un mínim mercat de rendes.

El segon tipus de finançament es cobria amb préstecs de particulars o dels mateixos oficials reials que rebien en penyora una renda del patrimoni. En alguns casos, determinats oficials podien assumir una gran part del finançament reial i rebre en penyora una part important del conjunt del patrimoni. En el fons actuaven com l'organisme central que normalment no existia, concentrant a les seves mans el conjunt de les rendes reials. És el cas de Guillem Durfort, en el temps de Pere I, o de Guillem de Montcada i Ramon de Plegamans, durant els primers anys de Jaume I.⁹⁵

Els molins reials de Barcelona il·lustren perfectament aquests diferents tipus de finançament pel fet d'esser la renda principal del patrimoni reial a Barcelona. Ja des d'antic, els comtes havien utilitzat els seus molins com a penyores dels seus préstecs⁹⁶ i durant els anys centrals del segle XIII els molins s'acostumaven a arrendar, junt amb el censal de l'aigua per a regar, per un valor aproximat d'uns 10.000 sous de tern anuals⁹⁷, i es poden trobar casos on el mateix batlle de Barcelona, encarregat de la seva administració, podia cobrar-los a títol personal a causa dels préstecs que feia al rei⁹⁸. Com ho hem assenyalat, això no afectava ni l'explotació ni el control que el rei tenia sobre els molins, perquè es quedava en el nivell financer. Fins i tot, les alienacions que els reis faran dels seus molins al final del segle XIII i al principi del XIV no afectaran el funcionament d'aquests: els nous propietaris n'obtindran les rendes com abans ho feia el rei.

94. Per exemple, no concedia la facultat de donar permisos per a fer nous molins ni de modificar una lleuda o un altre tribut ni el nomenament dels funcionaris relacionats amb la renda concedida.

95. Vegeu T.N. BISSON, *Fiscal accounts...*, vol.I pp.134-136 i 142-143, *Las finanzas...*, pp.174-180.

96. CSCV, ap.725 (10.1.1097).

97. La primera venda coneguda és del 1222: el molins foren venuts per 5.400 s. doblencs (=4.050 s. de tern; T. N. BISSON, *Las finanzas...*, doc.7). Però no hem trobat cap contracte d'arrendament fins el 1247 i 1249, quan foren venuts junt amb el censal de l'aigua per 13.000 s. i 13.500 s. doblencs, respectivament (=9.750 s. i 10.125 s. de tern; ACA, C, perg.1079 i 1155 de Jaume I). Com veurem més endavant, entre aproximadament 1259 i 1264, foren cedits a canvi de 10.000 s. de tern a l'any. En canvi als últims anys del segle XIII i a principis del XIV, s'arrendaven per uns 20.000 s./any (P. ORTI, *Els molins...*, pp.188)

98. ACA, C, reg.10, f.106v. Concretament, a Benvenist Saporta (28.3.1258).

Els molins també participaren en el segon tipus de finançament perquè eren una de les rendes principals del patrimoni a Catalunya i, en aquest cas, sí que això provocà canvis amb l'aparició dels casals petits del Rec Comtal. Entre els anys 50 i 60 del segle XIII, ciutadans barcelonins i funcionaris reials, prestadors del rei que gravitaven al voltant del batlle de Barcelona, aconseguiren uns privilegis que permeteren l'aparició d'uns casals fora de l'administració reial i en competència amb aquesta. Concretament al voltant de Benvenist Saporta, que fou batlle de Barcelona les dècades dels 50 i 60 i és del tipus de batlle que acabà sent un dels pilars del finançament reial a Catalunya⁹⁹. El moment de major pèrdua del control del Rec es donà aproximadament entre 1259 i 1264, quan el mateix Benvenist Saporta junt amb Pere de Castellaçol, Pere Carbonell i Guillem de Lacera, anomenats en la documentació *adquisitores* dels molins, acumularen un seguit de privilegis i de donacions¹⁰⁰: en primer lloc, durant aquests anys obtingueren les rendes de tots els molins reials a canvi de 10.000 sous anuals¹⁰¹; també reberen la concessió per poder establir l'aigua del Rec Comtal destinada al regadiu¹⁰²; i, finalment, participaren directament en la construcció d'alguns dels nous casals.¹⁰³

Això durà pocs anys, perquè Jaume I recuperà les rendes i el dret d'establir l'aigua del Rec Comtal¹⁰⁴ i, el 1266, intentà aturar aquests molins, pressionat per les queixes que rebia. Segons una sentència promulgada aquell any, el Rec havia sofert una important reducció del seu cabal a causa

99. Fou batlle de Barcelona entre 1257 i 1260 i entre 1262 i 1264 (S.P. BENSCH, *op. cit.*, vol.II pp.735). La seva participació en l'administració i el finançament reials fou semblant al casos estudiats per T. N. Bisson i mencionats anteriorment de Guillem Durfort, Guillem de Montcada i de Ramon de Plegamans. Avançà al rei més de 240.000 s. i, a canvi, controlà les batllies més importants de Catalunya (*ibidem*, vol.I pp.191-192).

100. Pere de Castellaçol fou veguer i batlle de Barcelona i, segons Bensch, cal incloure'l dins el grup de funcionaris reials de Barcelona que probablement tenien un origen en la noblesa rural o en els cavallers i que cercaven en l'administració barcelonina una manera d'introduir-se en el cercle de les famílies urbanes (*ibidem*, vol.I, p.187). Pel que fa a Guillem de Lacera, vegeu C. CUADRADA, *op. cit.*, afegint-hi que fou també batlle de Barcelona, probablement entre 1230 i 1233 (ACA, Batllia, reg.139, f.7v i 16r-17r; S.P. BENSCH, *op. cit.*, vol.II p.734). Pere Carbonell fou un important notari barceloní, que actuà com a notari del batlle de Barcelona entre 1238 i 1280, sent el precursor de l'escrivà de la batllia (ACA, Batllia, reg.139, f.4r-4v i 7v).

101. ACA, C, reg.11, f.87v (28.12.1260); reg.12, f.44r (10.5.1262).

102. ACA, C, reg.10, f.143r (30.8.1259). Mangueruen aquest privilegi fins al 1264, any de l'últim establiment conegut; seguidament, Jaume I concedí permís per a establir l'aigua del molí Carbonell a Guillem Grony, batlle de Barcelona (*idem*, reg.14, f.93v, 17.12.1264). Durant els anys que gaudiren d'aquesta concessió, almenys realitzaren cinc establiments: ACA, Batllia, reg.139 f.88r-89r (13.4.1262); f.96r-97r (13.4.1262); f.95r-95v (13.4.1262); f.87v-88r (1262); f.97v-98r (18.1.1264).

103. Com ja hem vist, els molins de Benvenist Saporta, Pere Carbonell, Guillem de Lacera i els Molins de Sant Andreu, construïts per Pere de Castellaçol, Pere Carbonell i Guillem Ferrer. Segons el testament de Guillem de Lacera, aquest tenia permís del rei per a fer un altre molí al Rec Comtal, que sembla que no s'arribà a fer mai (C. CUADRADA, *op. cit.*, p.91).

104. Vegeu nota 102.

dels nous molins que s'emportaven la major part de l'aigua, els quals aconseguien «moldre amb un molí el que els altres molien amb sis». El document considera molins nous el molí d'en Peris, els de Sant Andreu, el de Carbonell, el del Coll de la Celada i el del bisbe i de Guillem de Lacera. Una altra de les causes de la reducció del cabal del Rec era l'abús que es feia de l'aigua per a regar: alguns l'agafaven sense permís, uns altres que tenien permís eixamplaven els *ulls de mola* que regulaven les entrades de l'aigua a les sèquies, regaven més terres de les concedides o no retornaven l'aigua al Rec un cop regades les seves terres i així l'aigua es perdia al mar; fins i tot, alguns la venien a d'altres que convertien les seves vinyes en horts. Jaume I amb el suport del Consell de Cent obligà, en primer lloc, a parar els nous molins. Els constructors d'aquests havien de comptar les despeses de la construcció i els beneficis aconseguits des que començaren a moldre i, si el saldo era negatiu, el rei pagaria la diferència. En segon lloc, es prohibiren els regadius il·legals, multant als infractors segons els *Usatges*.

La majoria dels nous molins, però, no s'aturaren perquè arribaren a un acord amb el rei, normalment a canvi de pagar una quantitat en diners i de modificar el cens. Aquest és el cas del molí de Benvenist Saporta, que aconseguí continuar molent després de pagar 10.000 sous al rei¹⁰⁵. En el casal d'en Carbonell, es modificà el cens: en lloc de pagar 50 morabatins anuals, havia de donar al rei la meitat dels beneficis¹⁰⁶. El mateix dia que el rei permetia que el casal tornés a moldre, Jaume I reconeixia un deute a Pere Carbonell de 2.000 sous que assignà en la part reial del casal¹⁰⁷. Pel que fa al casal de Guillem de Lacera es començà un llarg procés entre el rei i el bisbe de Barcelona sobre les aigües que el bisbe rebia al coll de la Celada. Una de les sentències dictaminà, entre altres coses, la continuïtat del molí¹⁰⁸. Sembla però que no hi hagué una sentència definitiva fins al principi del segle XIV, i la manca de notícies del casal fa suposar la seva paralització¹⁰⁹. Ignorem què va passar amb els altres molins citats a la sentència, però sembla que continuaren molent, a excepció, potser, del molí d'en Peris.

4.3. L'explotació dels nous molins

El sistema d'explotació d'aquests casals era molt més senzill que el dels casals antics perquè, en aquest cas, la unitat de producció i la de percepció de la renda era la mateixa: el casal. Aquests eren concedits als constructors

105. ACA, C, reg.15, f.52r, altra còpia a ACA, Batllia, reg.139, f.47v (4.4.1267).

106. ACA, C, reg.15, f.64r (10.8.1267).

107. ACA, C, reg.15, f.64r (10.8.1267).

108. ACA, C, perg.2145 de Jaume I, altra còpia a ACA, C, reg.25, f.131r-131v (7.3.1273).

109. ACA, C, reg.142, f.8v-9r (1.4.1308).

en emfiteusi a canvi d'un cens, per primer cop en diners, encara que alguna vegada apareix també a parts. Aquests censos eren inferiors als que es pagaven pels molins dels antics casals: en el cas del cens a parts, només pagaven la meitat dels beneficis del molí enfront dels dos terços o tres quarts que el rei rebia dels nous molins dels casals grans. Els censos en diners oscil·laven entre els 200 i 450 sous anuals. És difícil comparar censos fixos en diners i els censos a parts perquè no tenim valors de producció individualitzats per molins. Com a única referència sabem que l'any 1286 el casal del coll de la Celada donà una renda de 1.524 sous 6 diners¹¹⁰. Si el comparem amb el cens més alt, aquest representa només una tercera part de les rendes que podia generar un d'aquests casals. En els casos en què conservem els permisos de construcció, es veu que normalment el rei es reservava la fadiga i en algun cas el lluïme. També s'acostumava a pagar un dret d'entrada molt variable, des dels 170 sous que pagà Ramon Malla als 1.000 sous de Benvenist Saporta. Com es pot observar, les diferències entre els establiments poden ser bastant grans, a causa del caràcter especulatiu de l'origen d'aquests molins, analitzat a l'apartat anterior.

Ja hem assenyalat que, en principi, aquests molins escapaven del control de l'administració reial. Al pagar un cens fix, l'administració només es preocupava de cobrar el cens. Mantenien, però, els mateixos privilegis que els molins reials. Això provocà competència amb els altres molins i les queixes dels que prenién rendes d'aquests¹¹¹. Com hem vist, això s'intentà frenar amb la sentència del 1266 però, en principi, no serví de res perquè el rei, a canvi de diners, permeté el funcionament de la majoria dels nous molins. Però, a poc a poc, aquests s'anaren integrant dins de l'administració reial. I això, per mitjà de diferents però efectius mecanismes que veurem a continuació.

En el cas del molí d'en Carbonell, els drets que els Carbonell posseïen sobre el molí passaren al monestir de Jonqueres¹¹², i l'administració reial assumí l'explotació del casal.

110. Montserrat SANMARTÍ I ROSET, *El llibre de comptes de Romeu Gerart (1286-89) Batlle General del rei Alfons III a Catalunya*, tesi doctoral inèdita, Barcelona, 1978, p.83.

111. Malgrat que fossin casals establerts en emfiteusi continuaven sent molins reials i, per tant, tenien els mateixos privilegis. Aquests eren dos: el *dret de flequers i farners* pel qual els flequers, farners, forners, bescuiters, etc., estaven obligats a moldre en els molins reials, ja que, segons el capítol LXXI del *Recogoverunt Proceres* (1284), tothom era lliure d'anar al molí que volgués per moldre el seu gra exceptuant els flequers i forners que havien d'anar als molins reials (*Constitucions i altres drets de Catalunya*, Libre primer de las Pragmàtiques y altres Drets de Cathalunya, p. 46); i el *dret de tragí* pel qual els molins reials podien tenir una o més bèsties per a transportar el gra des d'on volguessin fins als molins.

112. El 1270, Jaume I donà a Pelayo, mestre de l'orde d'Uclés, la meitat del molí d'en Carbonell que corresponia als Carbonell, amb la condició de què es construís abans de dos anys el monestir de dones de llur orde de Jonqueres (ACA, Batllia, reg.139, f.94r). En un altre document, se'ns diu que Guillem Carbonell havia venut al monestir la seva part del molí (ACA, C, reg.143, f.215v-216r). Podria ser que el primer document fos, encara que no es diu, una confirmació de la venda, tenint en compte que les institucions eclesiàstiques no podien tenir establiments emfiteutics de béns reials.

Com hem vist anteriorment, el molí de Benvenist Saporta tornà a funcionar després de pagar 10.000 sous. Això provocà noves queixes dels posseïdors de parts de la renda dels molins del casal del Clot. Al final s'arribà a un acord pel qual s'integrava el molí de Benvenist Saporta al casal, es recollien els beneficis en comú i es repartien a parts iguals entre els set molins, els sis del Clot i el de Benvenist Saporta que, encara que tingués dos molins, sols en podia fer funcionar un. Així s'eliminava la competència. A més, s'enderrocà el mur que els separava i en el seu lloc es construí un arc¹¹³. Aquesta integració ho fou a nivell de funcionament però no a nivell físic, ja que el casal de Benvenist mantingué el seu *salt*.¹¹⁴

Pel que fa al casal del coll de la Celada, sabem que fou recuperat per Pere II als marmessors i hereus d'Astruc Bonsenyor i de Berenguer Bonet, el qual el mantingué en el seu poder directe.

Els molins de Sant Andreu i el molí draper del Clot es mantingueren fora de l'abast de l'administració reial fins al 1302, quan la construcció del casal del Clot Sobirà suposà la seva destrucció i el traspàs dels drets d'aquests molins a d'altres del nou casal.¹¹⁵

Finalment, és difícil conèixer l'evolució del casal de Guillem de Lacera. La sentència del 1266 portà a un procés entre el bisbe de Barcelona i el rei que durà molts anys. L'única sentència d'aquest procés que es conserva donava la raó al bisbe i permetia el manteniment del molí. Però el molí sembla que no existia al segle XIV; per tant, creiem que al final deuria ser destruït.

L'únic casal que quedà fora de l'abast de l'administració reial fou el casal d'en Malla que es mantingué en la mateixa família fins a la seva destrucció el 1381.

5. ELS CASALS DE LA TORRE DE BELL-LLOC

L'última construcció d'un casal documentada al segle XIII, fou la del

113. ACA, Batllia, reg.445, f.53v-54v (15.10.1275).

114. Això va durar fins al 1302, quan es construí el casal del Clot Sobirà que suposà una reorganització dels molins de la zona del Clot i comportà la unió del *salt* del casal de Benvenist Saporta a la resta de molins del casal del Clot. Això provocà la integració total al casal i que funcionessin tots dos molins. Així, el casal del Clot passà a tenir vuit molins (ACA, C, reg. 201, f.96r, 1.2.1304). Un dels punts obscurs d'aquest casal és la forma de propietat que quedà després de la seva reincorporació: el permís del rei per a tornar a funcionar no especifica res, i s'hauria de suposar que es mantenia el primer establiment, pel qual Benvenist Saporta tenia els molins a canvi de pagar un cens anual de 200 sous. Quan al 1302 s'unificà el *salt* d'aquest casal al del Clot sembla que tots dos molins eren propietat del rei, l'únic que havien de pagar era un censal de 720 sous anuals al monestir de Santa Clara. Aquest censal era de Benvenist Saporta, probablement dels 10.000 sous pagats per recuperar el casal, el qual l'havia venut a Berenguer Eimeric i a la seva muller Suau, i els marmessors del testament de Suau a Dolça, abadessa del monestir de Santa Clara, per 900 morabatinos (ACA, Batllia, reg.139, f.27v-28r, 8.4.1279).

115. Lluïsa CASES *et alii*, *op. cit.*

casal situat a les terres de la torre de Bell-lloc a la parròquia de Sant Andreu de Palomar; torre que Pere de Sant Climent comprà el 1277 a Guillem Eimeric per 32.000 sous. Coneixem bastant bé la biografia de Pere Sant Climent i la seva família, i és un dels casos representatius d'aquelles persones que a través de la seva tasca a l'administració reial, aconseguí prestigi, poder i, sobretot, augmentà el seu patrimoni participant en els préstecs i en l'administració del patrimoni reial.¹¹⁶

Segons l'inventari dels béns de Pere de Sant Climent, realitzat el 1303 després de la seva mort, a la torre de Bell-lloc hi havia dos casals de molins formats l'un per 3 molins i l'altre per 7 dels quals sols en podien funcionar cinc. Sembla que el casal petit es podria relacionar amb un antic molí de Finestrelles¹¹⁷, però ja hem assenyalat anteriorment que les mencions dels molins construïts al voltant del coll de Finestrelles són sempre confuses. Això és degut al fet que els molins d'aquesta zona no eren reials ni participaven de la moltura del gra de la ciutat. Eren molins situats en importants senyorius, com la torre de Bell-lloc, i responien a les necessitats d'aquells. Aquest seria el cas també dels molins del Besòs que no es movien amb aigua del Rec Comtal: eren els molins d'Estadella i Altafulla, en principi propietat de la Seu de Barcelona. Aquests molins foren adquirits per ciutadans barcelonins els quals aconseguiren, per mitjà de privilegis reials, que poguessin moldre el gra de la ciutat. Això és el que passà amb els casals de la torre de Bell-lloc, a partir del moment que fou adquirida per Pere de Sant Climent, important funcionari de la cort de Pere II i d'Alfons II. Aquest, poc després de comprar la torre, aconseguí de Pere II una mulneria d'aigua del Rec Comtal per a moure un nou molí que volia construir a la seva torre, segurament l'origen del segon casal¹¹⁸, el qual s'amplià amb una concessió d'Alfons II, que li permeté construir en lloc d'un molí un casal on volgués entre el coll de Finestrelles i el casal dels Molins de Sant Andreu. A més, Pere de Sant Climent tindria els nous molins en franc alou¹¹⁹. Finalment, i és el més important, el 1279 obtingué permís perquè poguessin anar a moldre tots els ciutadans de Barcelona, exceptuant flequers i farners, i li concedí que pogués tenir dues bèsties de tragí per a portar blat a moldre als seus molins¹²⁰. Així aconseguí que els seus casals tinguessin els mateixos drets que els molins reials llevat el dret de *flequers i*

116. Sobre els Sant Climent i el seu patrimoni en el territori de Barcelona, vegeu J. BUSQUETA, *op. cit.*, pp.193-216; també Milagros CARCEL ORTI, *Pere de Sant Climent, notario mayor de Pedro III*, «XI Congreso de la Corona de Aragón», II, Palermo, 1983, pp.303-310.

117. Documentar al segle XI segons J. BUSQUETA, *op. cit.*, p.166; seguint J. CLAPES I CORBERA, *Fullas històriques de Sant Andreu de Palomar*, Barcelona, 1930, 9 vols., vol.III, pp.22-24.

118. ACA, C, reg.40, f.68v (19.2.1277).

119. ACA, C, reg.64, f.15v-16r (28.3.1286); altra còpia a ACA, Batllia, reg.445, f.31v-33r.

120. ACA, Batllia, reg.445, f.60v (19.2.1279).

*farners*¹²¹. Malgrat tot, creiem que aquests casals no molien una part important del blat de la ciutat ja que quedaven més lluny que els molins reials i no podien moldre el blat de flequers i farners. El seu àmbit d'actuació eren els senyorijs als quals pertanyien i, com a màxim, podien tenir una important influència a nivell de producció local. Com que aquests casals estaven al marge de l'administració reial, queden fora del nostre treball. Només assenyalarem que, al segle XIV, aparegué un altre casal d'aquest tipus a les Planes de Vallbona, a les terres de Guillem d'Argentona.¹²²

6. ELS MOLINS DEL REC COMTAL A LA FI DEL SEGLE XIII

Resumint el que hem explicat, al final del segle XIII hi havia al Rec Comtal al voltant de tretze casals de molins que agrupaven més de quaranta molins fariners i un de draper (vegeu mapa). Tipològicament podríem diferenciar dos tipus de casal: els grans, formats per uns sis molins, i els petits de dos molins cubers. Fins a la primera meitat del segle XII no podem conèixer el nombre de molins però ja trobem edificats tots els casals grans. Aquest ampliaren el nombre de molins en dos moments concrets: en els temps de Ramon Berenguer IV i el 1244-45; i cada casal es mantingué amb sis molins fins al segle XIV; en canvi, els petits són un producte típic de la segona meitat del segle XIII, principalment dels anys 50 i 60.

No obstant l'interès de determinats ciutadans de Barcelona, la majoria de molins eren encara del monarca o controlats per l'administració reial (com hem vist tan sols es podrien considerar plenament no reials el casal dels Molins del Mar i els casals de la Torre de Bell-lloc). El rei mantenia un fort control sobre l'explotació dels seus molins i les seves rendes tot i els canvis soferts des del segle XII en el sistema d'explotació dels molins antics (mulneria) i en la construcció de nous molins (amb capitals de rics ciutadans) que permeteren la introducció d'elements rendistes en l'aprofitament d'aquesta renda reial, encara que no suposà grans canvis en la seva explotació. En aquest sentit, cal destacar també que la segona meitat del segle XIII és el punt final del procés d'unificació productiva dels casals grans i la definitiva separació de l'ofici de moliner i de la possessió de la mulneria. Finalment, caldria insistir que aquestes persones que començaren a acaparar les rendes de les mulneries o les parts de molins eren cada cop ciutadans més importants dins el marc social i econòmic de la ciutat:

121. Vegeu nota 111.

122. ACA, C, reg.481, f.142v-143r (13.4.1330).

els Alamany, Gerard, Marquet, Barraler, Dusay, Deuslombé, etc.; els quals moltes vegades participaven també en els arrendaments de les rendes dels molins reials.

Malgrat tot, el rei seguia sent el principal beneficiari dels seus molins almenys fins al 1290 quan, motivat per la guerra amb França, Alfons II començà un procés irreversible de progressiva pèrdua de les rendes dels molins per vendes, qüestió que no hem analitzat perquè és un procés més propi del segle XIV. Només cal destacar que aquestes alienacions no significaren una pèrdua del poder del rei sobre el Rec i els molins, sinó tan sols una reducció de les seves rendes. Fins aquest moment, com ja hem assenyalat, les necessitats pecuniàries de la Corona permeteren l'aparició dels casals petits establerts en emfiteusi, que, en principi, quedaren fora del control reial però que poc a poc s'anaren recuperant. Pel que fa al casals grans, les úniques alienacions realitzades abans del 1290 foren donacions pietoses de les rendes d'algun molí a institucions religioses¹²³, i potser la possible alienació d'un molí del casal de Sant Pere.¹²⁴

PERE ORTI I GOST
U.E.I. d'Estudis Medievals
Institució Milà i Fontanals
 (C.S.I.C.)

123. És el cas del molí dels *Soldats del Temple* del casal de Sant Pere i el dels hospitalers, concedits el segle XII.

124. El molí Nou del casal de Sant Pere fou alienat amb anterioritat a les vendes dels molins del final del segle XIII. Potser fou el molí del casal de Sant Pere que Jaume I concedí a Pere Dorca, ciutadà de Barcelona i fill de Joan Dorca, que ja havia concedit al seu pare (ACA, C, reg.10, f.60r, 25.4.1258).